

ETNOGRAFIK TADQIQOTLARDA URF-ODATLAR VA BEZAKLARNING O‘RNI

Bo‘tayotova Zeboxon,
Tamara xonim uy-muzeyi xodimi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19606757>

Annotatsiya. Ushbu maqolada etnografiyani o‘rganish uni obyekt bo‘lgan urf-odatlar va milliy bezaklarning xalq tarixini, ijtimoiy tuzilishini va estetik qarashlarini yoritib berishdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: urf-odatlar, Surxondaryo etnografiyasi, Xorazm etnografiyasi, Buxoro etnografiyasi, taqinchoqlar, bezaklar, folklor namunalari milliy kiyimlar.

Annotation. This article analyzes the role of ethnographic studies in shedding light on the history, social structure, and aesthetic views of the people, including their customs and national ornaments.

Keywords: customs, Surkhandarya ethnography, Khorezm ethnography, Bukhara ethnography, jewelry, ornaments, folklore samples, national clothes.

Etnografik tadqiqotlarda urf-odatlar va bezaklar (moddiy madaniyat elementlari) xalqning etnik o‘ziga xosligi, dunyoqarashi va tarixiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy manbalar hisoblanadi. Ular etnosning boshqalardan farqli jihatlarini, ijtimoiy tuzilishi, e‘tiqodiy tasavvurlari hamda estetik didini o‘rganishda beqiyos ahamiyatga ega. Etnografik tadqiqotlarda urf-odatlar va bezaklarning o‘rni: Etnik o‘zlikni belgilash: Urf-odatlar va marosimlar xalqning milliy madaniyatini, an‘analarini va etnik qiyofasini shakllantiruvchi asosiy belgilar bo‘lib, etnografik tadqiqotlarda “identifikator” vazifasini o‘taydi. Tarixiy-madaniy merosni o‘rganish: Bezaklar, kiyim-kechaklar, uy-ro‘zg‘or buyumlari va naqshlar ota-bobolarimizning e‘tiqodiy tasavvurlari, dunyoqarashi va badiiy didini ko‘rsatuvchi moddiy manbalardir. Etnik tarkibni tahlil qilish: Etnodialektal va etnografik tadqiqotlar orqali xalqning murakkab etnik tarkibi, urf-odat va marosimlarining o‘ziga xosligi ochib beriladi. Kundalik va marosim madaniyati: Kundalik turmush, bayram taomlari, kiyimlar va idish-tovoqlardagi bezaklar xalqning turmush tarzi va ijtimoiy aloqalarini namoyon etadi. Folklor va badiiy ifoda: Milliy urf-odatlar zahirida folklor, marosim qo‘shiqlari va badiiy san‘at namunalarining o‘rni katta, ular etnografik ma‘lumotlarni boyitadi. Urf-odatlar va bezaklarni tadqiq etish, dala etnografik materiallari yig‘ish orqali xalqning ma‘naviy va moddiy madaniyati tarixini tiklash hamda saqlab qolish imkonini beradi. Etnografik tadqiqotlarda urf-odatlar va bezaklar shunchaki an‘ana yoki bezak emas, balki xalqning “genetik kodi” hisoblanadi. Etnografik tadqiqotlar xalqning o‘tmishi va bugunini bog‘lovchi ko‘prikdir. Bunda ikki yo‘nalish – ma‘naviy (urf-odatlar) va moddiy (bezaklar) madaniyat asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi. Urf-odatlar – Jamiyat ko‘zgusi: Har bir marosim (tug‘ilish, nikoh, dafn) o‘sha xalqning ijtimoiy iyerarxiyasini va e‘tiqodini ko‘rsatadi. Masalan, o‘zbek xalqining

mehmondorchilik odoblari orqali biz xalqning jamoaviylik (kollektivizm) xarakterini va yoshga bo‘lgan hurmat tamoyillarini o‘rganamiz. Urf-odatlar vaqt o‘tishi bilan o‘zgarsa-da, ularning o‘zagi xalqning etnik birligini saqlab qoladi. Bezaklar – Ramziy til: Milliy kiyimlardagi kashtalar, zargarlik buyumlari va me‘moriy naqshlar shunchaki go‘zallik uchun emas, balki ma‘lum bir ma‘lumotni yetkazish uchun xizmat qilgan. Etnograflar uchun bezak: Himoya (tumor): Yomon ko‘zdan asrash ramzlari (masalan, anor yoki qalampir nusxa naqshlar). Ijtimoiy maqom: Ayolning taqqan taqinchog‘i yoki erkakning belbog‘i uning yoshi, oilaviy ahvoli va qaysi hududdan ekanligini anglatgan. Kosmologik tasavvur: Naqshlardagi doira, yulduz va o‘simliksimon elementlar ajdodlarimizning koinot va tabiat haqidagi falsafiy qarashlarini ifodalaydi. Urf-odatlar va bezaklarni o‘rganish milliy o‘zlikni anglashning asosidir. Ular orqali biz xalqning migratsiya jarayonlari, boshqa madaniyatlar bilan aloqasi va o‘ziga xosligini ilmiy asoslab beramiz. Bugungi globallashuv davrida ushbu elementlarni etnografik jihatdan saqlab qolish millatning madaniy immunitetini mustahkamlaydi. Etnografik tadqiqotlarda urf-odatlar va bezaklarning o‘rni hududiy xususiyatlar bilan boyitilganda yanada yaqqolroq namoyon bo‘ladi. Quyida hududlar kesimida ko‘rib chiqamiz:

1. Surxon Vohasi: Arxaik An‘analar va Ranglar Jilosi

Surxondaryo etnografiyasi o‘zining qadimiy (arxaik) xususiyatlarini ko‘proq saqlab qolganligi bilan ajralib turadi.

Urf-odatlar: Vohada nikoh to‘ylari bilan bog‘liq marosimlar (masalan, “qiz ko‘rdi”, “oq o‘rar”) o‘ziga xos murakkab iyerarxiyaga ega. Shuningdek, ko‘pkari, kurash va baxshichilik san‘ati nafaqat o‘yin yoki san‘at, balki jamoaviy birdamlikni mustahkamlovchi qadriyatlardan biridir.

Bezaklar va Liboslar: Surxon milliy kiyimlari (masalan, ayollarning yaktak va choponlari) yorqin, to‘yingan ranglar (qizil, to‘q sariq) bilan ajralib turadi. Bu yerdagi kashtachilik (so‘zana, xaltaxalta) va zargarlik buyumlari (tumorlar) yomon ko‘zdan asrash kabi qadimiy mifologik qarashlarni o‘zida mujassam etgan.

2. Farg‘ona vodiysi etnografiyasi o‘zining shahar madaniyati bilan bog‘liq bo‘lgan nafisligi va tartiblilik bilan farqlanadi.

Urf-odatlar: Dehqonchilik madaniyati bilan bog‘liq “Bobodehqon” kulti va hosil bayramlari bu hudud uchun xosdir. Oila va mahalla munosabatlarida an‘anaviy etika qoidalari (masalan, choyxona madaniyati) kuchli rivojlangan.

Bezaklar va Hunarmandchilik: Farg‘ona kashtachiligida (ayniqsa, Marg‘ilon do‘ppilari va Namangan so‘zanalari) o‘simliksimon naqshlar va simmetriya ustunlik qiladi. Liboslarda esa ipak va atlas matolarining qo‘llanilishi hududning “Ipak yo‘li” markazi bo‘lganligidan dalolat beradi.

2. Bezaklarning Ramziy Ma‘nolari (Etnografik Talqin)

Etnografik tadqiqotlar bezaklardagi har bir chiziq ortida falsafiy ma‘no borligini isbotlaydi:

Bodomnusxa: Boylik va baraka ramzi.

Qalampir nusxa: Yovuz kuchlardan himoya (tumor vazifasi).

Isiriq va Anor: Ko‘payish va hayot davomiyligi ramzi.

3. Xorazm: Xorazm etnografiyasi boshqa hududlardan o‘zining arxaik qatlamlari va “Orol-Kaspiy” madaniyati elementlari bilan farqlanadi.

Urf-odatlar: Xorazmda “Lazgi” raqsi shunchaki san‘at emas, balki qadimiy totemistik va tabiat unsurlariga sig‘inish marosimlarining qoldig‘idir. Shuningdek, “Gulyar-gulyar” kabi to‘y marosimlari va olov bilan bog‘liq rasm-rusumlar zardushtiylik davridan qolgan etnografik qatlamlarni o‘zida saqlagan.

Bezaklar va Liboslar: Xorazm kiyimlarida, ayniqsa, “Cho‘girmalar” (erkaklar bosh kiyimi) va ayollarning “Takiya” do‘ppilari o‘ziga xos. Bezaklarda murakkab geometrik naqshlar (islmiy emas, ko‘proq girih) ustunlik qiladi. Bu hudud zargarligida kumush va aqiq toshlaridan keng foydalanilishi “himoya” (tumor) funksiyasini kuchli ifodalaydi.

Buxoro: Buxoro etnografiyasi shahar madaniyati, saroy etiketi va islomiy an‘analarning sintezidan iborat. Urf-odatlar: Buxoro xonadonlarida mehmon kutish, choy uzatish va oilaviy munosabatlarda “Etiket” (odob-axloq) qoidalari juda murakkab va nozik shakllangan. “Gahvabandon” yoki “Sunnat to‘yi” kabi marosimlar katta jamoaviylik va tantana bilan o‘tishi etnografik jihatdan ijtimoiy nufuzni belgilaydi.

Bezaklar va San‘at: Buxoro – zardo‘zlik (oltin ip bilan tikish) markazi. Zardo‘zi choponlar va kiyimlar kishining ijtimoiy tabaqasini, boyligini va davlat iyerarxiyasidagi o‘rnini ko‘rsatuvchi asosiy etnografik belgi bo‘lgan. Naqshlarda “quyosh”, “tovus pati” va “shiraboz” kabi murakkab va boy kompozitsiyalar qo‘llaniladi.

Xulosa. Etnografik nuqtai nazardan, urf-odatlar va bezaklar xalqning tarixiy xotirasidir. Surxonning yorqin ranglari, Farg‘onaning nafis gullari, Xorazmning geometrik aniqligi va Buxoroning zarrin jilosi birlashib, o‘zbek millatining yaxlit madaniy xaritasini hosil qiladi. Tadqiqotchi uchun bu elementlar xalqning qayerdan kelgani, kimlar bilan muloqotda bo‘lgani va kelajakka qanday qadriyatlarni olib o‘tayotganini anglatuvchi eng ishonchli hujjatlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashirov A., Atajonov Sh. “Etnologiya”, Toshkent, 2007// O‘zb Milliy kutubxona nashriyoti.
2. Jabborov I., O‘zbek xalqi etnografiyasi, T., 1994;
3. Shoniyoov K., O‘zbekxalqining shakllanish jarayoni, T., 2001;
4. Doniyorov A. X., O‘zbekiston etnografiyasi tarixidan ayrim lavhalar, T., 2003;
5. Doniyorov A.X., Mustaqil O‘zbekiston etnografiyasi tarixshunosligining ayrim masalalari, T., 2003;
6. O‘zbekiston etnologiyasi: yangicha qarashlar va yondashuvlar, T., 2004.
7. Неразик Е.Е. К проблеме развития городов Хорезма //В кн.: Культура и искусство древнего Хорезма. — М.: «Наука», 1981, с. 219-227.
8. Abidova, Z. (2024). Ziyoratgohlarda ijtimoiy axloq mezonlari. tamaddun nuri jurnali, 5(56), 9-11.